

De vuurtoren van Harlingen

door Peter Kouwenhoven

Harlingen is vanouds een belangrijke havenstad. Een goede nachtelijke verlichting van de havenmond was en is van groot belang. In de loop der tijd vormden diverse vuurtorens het hoge licht van een lichtenlijn die de schippers richting haven begeleidde. Een vuurtoren is er nog wel maar het licht brandt niet meer. Hij is inmiddels in gebruik als bijzondere overnachtingsplek. Een stelsel van kleinere lichten op de havendammen staat nu de scheepvaart ten dienste.

In de tweede helft van de twaalfde eeuw groeide het vlak bij Harlingen gelegen klooster Ludingakerk uit tot een van de rijkste kloosters van Friesland. Harlingen profiteerde daarvan en werd een belangrijke havenplaats, die in 1234 stadsrechten kreeg. In die tijd lag de stad westelijker dan nu. Door kustafslag moest de stad naar het oosten worden verplaatst. In de zestiende eeuw nam de handelsvaart naar de landen rond de Noordzee en de Oostzee sterk toe en breidde Harlingen zich in fasen verder uit: eerst naar het noorden, waardoor de Noorderhaven de Binnenhaven werd; vervolgens naar het oosten en tenslotte naar het zuiden, waarbij wederom een nieuwe haven werd aangelegd: de Zuiderhaven. Veel Harlinger schippers onderhielden beurtvaarten naar de Waddeneilanden, het Friese binnenland en diverse Zuiderzeesteden, waarvan Amsterdam de belangrijkste was. De nijverheid bloeide. Er waren scheepswerven, bierbrouwerijen, zout- en zeepziederijen, steen- en pottenbakkerijen, kalkovens, graan- en

zaagmolens. Harlingen speelde ook een belangrijke rol bij het beloodsen van de scheepvaart. Voor de scheepvaart via het Vlie was er een strikte taakverdeling tussen de loodsen van Terschelling en die van Harlingen. De Terschellingers loodsten alleen de inkomende schepen en de Harlingers alleen de uitgaande. Harlingen zorgde ook voor de beloodsing van schepen van en naar Amsterdam over de Zuiderzee.

In 1634 kreeg Harlingen octrooi van de Staten van Friesland voor de walvisvaart op Groenland en Straat Davids. De walvisvaart met de daaraan verbonden verwerkingsindustrie was een belangrijke economische motor voor de stad.

In 1644 verhuisde de Friese Admiraliteit van Dokkum naar Harlingen. De Zuiderhaven werd toen marinehaven. De admiraliteit was verantwoordelijk voor het uitrusten en bemannen van oorlogsschepen en beschikte daarvoor over kantoorgebouwen, pakhuizen, onderkomens voor

Stadsplattegrond van Harlingen, uit de Beschrijving van Heerlijkheid van Friesland, door Bernardus Schotanus a Sterringa, 1664.

Schepen voor de kust bij Harlingen, Mathias de Sallie, naar Hendrik Kobell, 1779-1785.

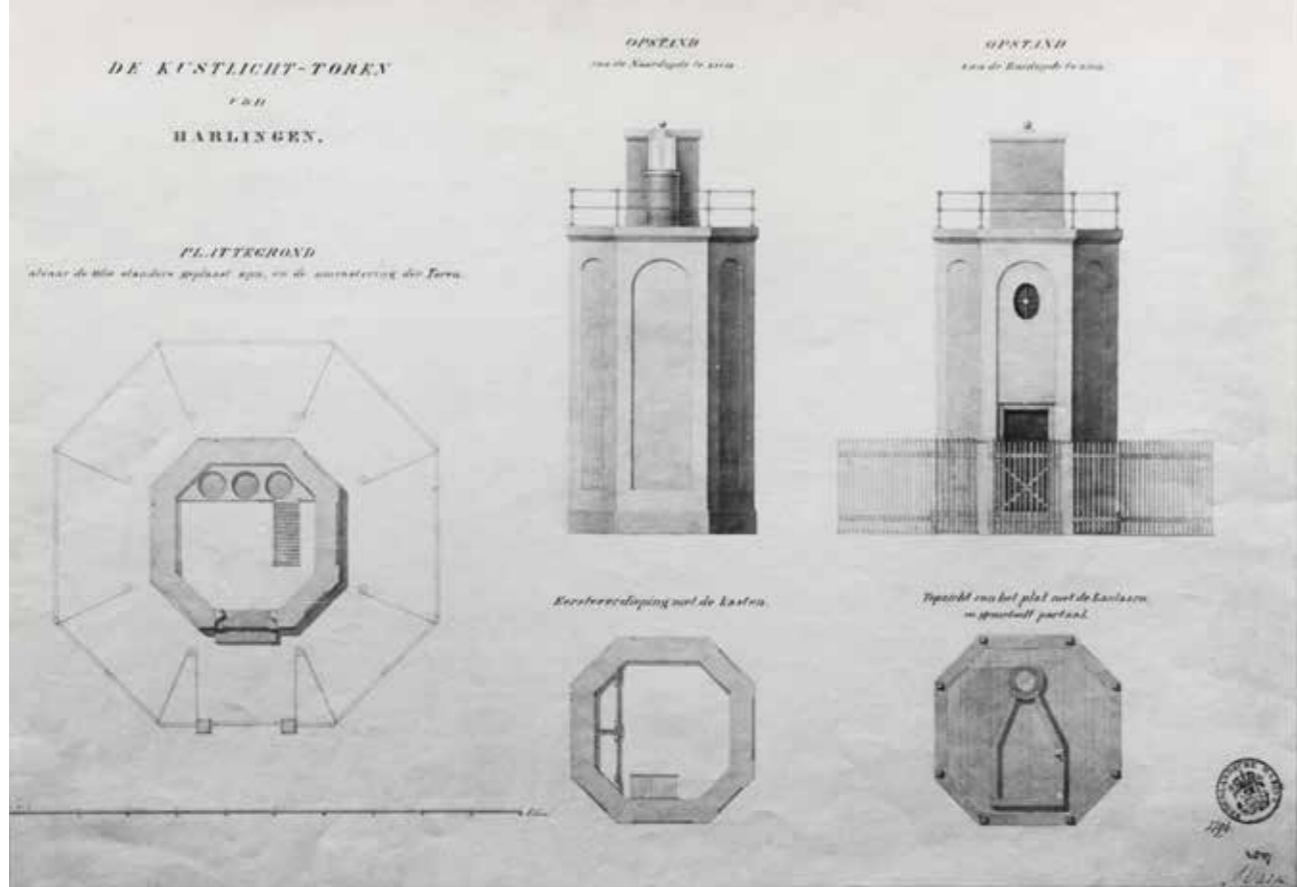
gevangenen en een woning voor de dienstbode. Ten tijde van de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) had de Friese Admiraliteit de beschikking over maar liefst veertig schepen. Harlingen had toen vier scheepshellingen, waarlangs tientallen oorlogsschepen het ruime sop kozen.

In 1795, tijdens het Bataafse bewind, werden alle admiraliteiten van Nederland samengevoegd tot een centraal comité. Harlingen was niet langer marinestad. De scheepswerven gingen over in particuliere handen. Harlingen bleef nog wel een handels- en vissershaven van betekenis.

Een stenen vuurtoren

Harlingen zal als belangrijke havenstad ongetwijfeld al vroeg in de tijd een havenvuur hebben gehad. Het oudste, nu nog navolgbare vuur wordt vermeld in een document uit 1734. Het bevond zich op een vierkante toren van een fort aan de oude haven. Wanneer deze toren werd gebouwd en wanneer er een vuur op is ontstoken is niet bekend. Op een stadsplattegrond van Harlingen uit 1664 is een lantaarn getekend op het noordelijke havenhoofd maar een vuurtoren is nergens te bekennen. Een eeuw later wordt het beeld duidelijker: In 1759 werd op de stadswal, vroeger een deel van het bastion, een stenen vuurtoren gebouwd. Deze verving een oude vuurtoren. De nieuwe toren had een gesloten lantaarn. Het licht scheen

op een hoogte van 17 meter boven de middenstand. In 1791 werd de lantaarn vervangen door een nieuw exemplaar. Het witte licht van de vuurtoren vormde in die tijd samen met een rood licht op het noordelijke havenhoofd een lichtenlijn voor het binnenvaren van de haven. Op 29 augustus 1835 droeg de stad Harlingen het eigendom van de kustlichttoren op de stadswal over aan de Staat der Nederlanden. Dit achtkantige stenen torentje werd in tekening gebracht door de inspecteur der Maritieme Gebouwen J. Valk en door de inspecteur-generaal van het Loodswezen op 1 december 1838 aangeboden aan het departement van Marine. Het is zeer waarschijnlijk dat het om de stenen vuurtoren uit 1759 ging. Maarten van Hoften (geboren 21-8-1798 te Harlingen) was de eerste lichtwachter in dienst van het Loodswezen. Hij trad op 1 januari 1836 in functie en heeft tot aan zijn dood op 3 juni 1864 dienstgedaan, een periode van ruim 28 jaar. Direct na de overname van de kustlichttoren begon het Loodswezen aan de verbetering van de verlichting. Van 1 mei 1836 tot 1 september van dat jaar werd het licht gedoofd om bouwkundige aanpassingen te kunnen verrichten voor het plaatsen van een verbeterd lamplicht. Er werd geen hulplicht aangebracht op de toren. Vermoedelijk was er nog wel een licht op het noordelijke havenhoofd.

De Kustlicht-Toren van Harlingen, getekend door Jacob Valk in 1838.

Een ijzeren lichttoren

De stenen vuurtoren heeft lang gefunctioneerd maar in 1868 werd zijn afbraak aangekondigd. In een Bericht aan Zeevarenden werd bekend gemaakt dat er op 27 augustus van dat jaar een aanbesteding plaats zou vinden van "het maken en stellen van eenen ijzeren lichttoren, ter vervanging van den steenen te Harlingen, en het maken en stellen van eenen ijzeren lichthuis voor den lichtopstand te Stavoren." Een verrassend bericht want in de publicaties over de vuurtoren van Harlingen is het bestaan van een ijzeren vuurtoren tot nu toe niet onderkend. Het gebruik van gietijzer voor de bouw van vuurtorens was in die tijd in opkomst. Bij Renesse op Schouwen werd in 1856 een vuurtoren in gebruik genomen die voor het eerst in Nederland volledig was opgebouwd uit gietijzeren elementen. Vergelijkbare vuurtorens verschenen bij Ouddorp (1862)

en Breskens (1867).

De uiterlijke verschijningsvorm van de ijzeren lichttoren in Harlingen laat zich raden, want een bestektekening of andere afbeeldingen heb ik nooit gevonden. Maar een bericht van 11 mei 1869 in de Arnhemsche Courant geeft enige duidelijkheid: "De nieuwe ijzeren vuurtoren, die over het geheel in vorm met den ouden van steen overeenkomt, staat op zijne plaats; het gebouw ziet er netjes uit en zal nu eerdaags, na een verbeterd licht ontvangen te hebben, dienst kunnen doen." We kunnen dus concluderen dat het een vrij kleine, gesloten ijzeren opstand moet zijn geweest.

In een Bericht aan Zeevarenden van 25 mei 1869 werd melding gemaakt van de ingebruikname van de nieuwe lichttoren: "De Minister van Marine brengt ter kennis van belanghebbenden, dat het oeverlicht te Harlingen in den

Topografische kaarten uit 1850 en 1875. Ze illustreren de verandering die de haven van Harlingen heeft ondergaan in 1872-1877.

Foto van de Westerkerk en omgeving. Vlakbij de kerk staat de houten vuurtoren uit 1872. De kerk werd in 1898 gesloopt.

nieuwen ijzeren lichttoren aldaar is overgebracht, en het bij advertentie van den 2den april jl. vermelde hulplicht mitsdien gebluscht is."

De nieuwe lichttoren stond net als zijn voorganger op het oude bastion en gaf op vergelijkbare wijze leiding bij het binnenvaren van de haven. Hij heeft niet zo lang gefunctioneerd, zo blijkt uit een Bericht aan Zeevarenden van begin oktober 1887: "Volgens mededeeling van den Inspecteur van het Loodswezen in het 2e District is op do 1 Oct j.l. sinds geruimen tijd niet meer in gebruik zijnde ijzeren lichttoren van het Oude Bastion beN. de Westerkerk te Harlingen afgebroken." Het licht is dus een aantal jaren voor 1887 gedoofd, vermoedelijk omdat de omstandigheden waren veranderd. Dat kon wel eens te maken hebben gehad met de verandering van de haven van Harlingen.

Havenwerken

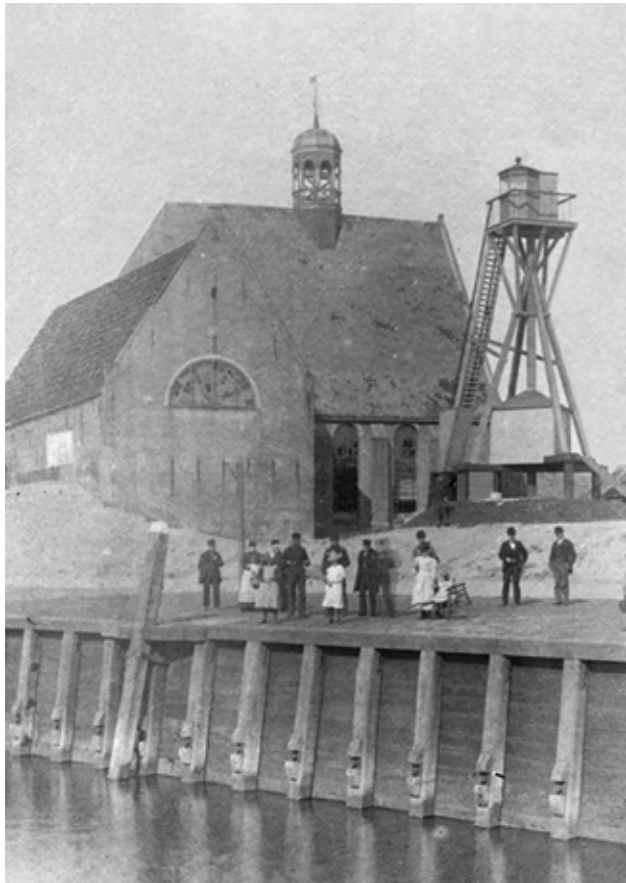
Vanaf 1872 is er in fasen gewerkt aan de aanleg van een nieuwe haven voor Harlingen. In een Bericht aan Zeevarenden van 6 juni 1872 werd aangekondigd dat het Zuiderhavenhoofd te Harlingen zou worden afgebroken. Hiermee ontstond een veel grotere havenmond. Vervolgens werd een nieuwe langgerekte havendam aangelegd die een eindje ten zuiden van de stad, niet ver van het monument 'De Stenen Man', aansloot op de zeedijk. Op 22 oktober 1875 vond de aanbesteding plaats van het aanleggen van een "gedeelte havendam tot verbinding van het Noorderhoofd met de zeevering benoorden Harlingen, het opruimen van het oude Noorderhoofd en den bouw van eene loopbrug, tot voortzetting van de verbetering der haven aldaar." In 1877 werd de 'Nieuwe Willemshaven' zoals deze werd genoemd geopend door prins Hendrik van Oranje-Nassau.

In die tijd werd de toegang tot de haven van Harlingen belemmerd door een zandbank met de naam 'De Pollen'. In de jaren zestig van de negentiende eeuw heeft men geprobeerd dit probleem te verhelpen door het baggeren van een vaargeul door De Pollen, maar deze slibde steeds dicht. Daarom werd in 1874 het besluit genomen om een stroomgeleidingsdam aan te leggen ten zuidwesten van de uitgebaggerde geul. Men hoopte hiermee de instroom van zand in de geul tegen te gaan. Dat lukte, maar door de schurende werking van zeewaterstromingen ontstond er juist aan de andere kant van deze zogenoemde 'Pollendam' een veel diepere vaargeul dan de oorspronkelijke. Daarom besloot het Loodswezen in 1878 om de zuidelijke geul te betonnen in plaats van de noordelijke.

De situatie rond de haven van Harlingen veranderde dus in de periode 1872-1878 en daarom moest ook de verlichting worden aangepast. Zo lezen we in een Bericht aan Zeevarenden dat vanaf 11 februari 1876 "op de hoogte van tien meter boven volzee een wit licht op het Noorderhavenhoofd te Harlingen zal worden ontstoken, dat met den vuurtoren aldaar ineen bevaren, het tegenwoordige vaarwater benoorden den dam op de Pollen, des nachts, aanwijst en wel zoodanig, dat bij het uitvaren der Blaauwe Slenk naar Harlingen, de genoemde richting kan worden gevolgd." Deze lichtenlijn had niet gevormd kunnen worden met de ijzeren lichttoren op het oude bastion, dus er was blijkbaar een nieuwe vuurtoren in Harlingen in gebruik genomen.

Houten vuurtorens

De nieuwe vuurtoren was een hoge houten opstand met een rechthoekig bordes waarop een lichthuis was geplaatst. Een lange houten ladder gaf toegang tot het

De Westerkerk en de vuurtoren in 1897.

bordes. De constructie vertoont veel overeenkomsten met het houten havenlicht dat nu nog bij Hoorn staat. In Harlingen werd deze houten lichtopstand 'de Duiventil' genoemd. Hij stond aan de zuidkant van de Westerkerk. Deze in 1650 gebouwde kerk deed dienst als havenkerk voor armen en vluchtelingen. In 1898 werd de Westerkerk gesloopt.

De in 1904 gebouwde houten vuurtoren omstreeks 1920.

Volgens Erik Delfs (1995) dateert de houten vuurtoren van 1872. In mijn eigen boek (2010) heb ik op basis van een andere bron het jaartal 1882 opgenomen. Gezien de hierboven gegeven beschrijving van de lichtenlijn langs de Pollendam met de vuurtoren als hoge licht, vind ik 1872 plausibeler. De vuurtoren had oorspronkelijk een petroleumlamp als lichtbron. In 1900 werd die vervangen door een gasgloeilicht waardoor de zichtbaarheid verbeterde. In 1904 werd de Duiventil vervangen door een nieuwe vuurtoren. Dit was een zeskantige, houten toren met bruine en gele banden. Deze stond op vrijwel dezelfde locatie als zijn voorganger. De Westerkerk was inmiddels verdwenen. De lichtbron was een gasgloeilicht dat op een hoogte van 20 meter boven hoogwater zichtbaar was. Op 20 november 1904 werd het licht voor het eerst ontstoken. Op 22 december 1912 verscheen het volgende Bericht aan Zeevarenden met betrekking tot de verlichting van de haven van Harlingen: "Volgens mededeeling van het Loodswezen is het aangekondigde witte vaste licht met verduisteringen op den kop van den verlengden Zuiderhavendam ontstoken: N291*O. 640 m van het hooge licht. Het witte vaste licht op het oude N.havenhoofd is gebluscht; het nieuwe licht vervangt het laatste als voorste geleidelich voor het vaarwater over de Pollen, beZ. langs den bebakenden stroomleidam." Dit nieuwe licht was een 6,4 meter hoge cilindrische ketel met bordes, met daarop een lantaarn met een gasgloeilicht.

Het in 1912 geplaatste lage licht op de Zuiderhavendam.

De stenen vuurtoren die in 1921-1922 werd gebouwd, hier op een foto uit omstreeks 1930.

De tweede houten vuurtoren hield het niet zo lang uit als zijn voorganger. In 1920 werd duidelijk dat hij aan vervanging toe was.

De huidige vuurtoren

De aanbesteding van de bouw van de nieuwe vuurtoren vond plaats op 24 december 1920. De opdracht werd gegund aan de laagste inschrijver: de gebroeders Gozen en Abraham Broersma te Harlingen. Het ontwerp van de toren is van Otto Jelsma, chef van de Bouwkundige Dienst van het Loodswezen. Korte tijd later ontwierp hij ook de vuurtoren van Noordwijk. Er zijn heel duidelijk stijlovereenkomsten tussen beide vuurtorens. De vuurtoren van Harlingen is opgetrokken uit gewapend beton en metselwerk. De top van de toren is geheel van beton, evenals de trappen en verdiepingsvloeren. Het ijzeren lichthuis met een enigszins spitse koepel is door een onbekende fabrikant vervaardigd en op een spoorwagen aangevoerd. In het contract met de gebroeders Broersma was vastgelegd dat zij het lichthuis naar boven zouden hijsen en hulp zouden bieden bij het stellen ervan. Tijdens de bouw van de vuurtoren werd Harlingen aangesloten op het elektriciteitsnet. Er werd een oude vastlichtoptiek van de vierde grootte gereedgemaakt. Deze scheen over 180 graden en was voorzien van een gloeilamp van 100 watt. Een gasgloeilichtbrander diende als reserve. Op 17 maart 1922 werd het licht voor het eerst ontstoken. In 1922 werd een rode sector aangebracht om de ondiepe

De vuurtoren van Harlingen in 1976, met een witte pleisterlaag.

De vuurtoren van Harlingen in 2024.

noordkant van de Pollendam te markeren. Omdat deze sector niet echt behulpzaam was, is hij al snel weer verwijderd. In de jaren negentienvijftig is opnieuw een rode sector toegevoegd en ook een groene. Daarna werden nog diverse wijzigingen aangebracht. Omdat de vuurtoren last had van vochtdoorslag werd de binnenzijde omstreeks 1950 bekleed met drijfsteen waarachter een harde cementbepleistering werd aangebracht. De betonnen trappen en bordessen werden voorzien van keramische tegels. Al spoedig bleek dat het vochtprobleem hiermee niet echt werd opgelost. In de zomer van 1971 werd daarom de buitenzijde van de toren voorzien van een pleisterlaag van cementspecie en afgewerkt met een witte Decatex coating, aangebracht door N.V. Batex te Hoofddorp. De glazen bouwstenen in de langgerekte openingen in de schacht werden vervangen door hardhouten kozijnen en beglazing. Aan de binnenzijde van de schacht werd nieuw metselwerk van geelgekleurde stenen aangebracht en een nieuwe plint van grijze vensterbanktegels. In 1976 heeft Rijkswaterstaat het vaarwater langs de Pollendam verbreed. Daardoor functioneerde de lichtenlijn van de vuurtoren en het licht op de Zuiderhavendam niet meer. Er werd een nieuwe lichtenlijn gecreëerd. Een zwart-wit geblokte zuil bij de Willemshaven verving de vuurtoren als hoge licht en op de Zuiderhavendam werd een klein, eveneens zwart-wit geblokt geleidelicht geplaatst. De

De bronzen lichtwachter voor het huisje 'Wachter'.

vuurtoren speelde dus geen rol meer voor de Pollendam maar het licht bleef wel branden omdat het nog functioneel was voor de vaargeul 'Boontjes', tussen Harlingen en Kornwerderzand. Het belang daarvan nam echter steeds verder af. De laatste lichtwachter, Piet Beuker, doofde het licht daarom op 1 februari 1998. De vuurtoren werd te koop aangeboden op een veiling van Dienst Domeinen. Gosse Beerda uit Noordeloos was de hoogste bidder. Hij had plannen om de vuurtoren te verbouwen tot hotel en vergaderruimte. In 1998 is het lichthuis tijdelijk van de vuurtoren verwijderd. Vervolgens werd door aannemer Bart Mesken en staalkunstenaar Bram Visser uit Harlingen een extra verdieping op de toren gebouwd, die nu dienstdoet als overnachtingsruimte voor twee personen. De vuurtoren heeft een monumentale status, maar de verbouwing had de goedkeuring van de provinciale welstandscommissie en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, omdat het aan het karakteristieke uiterlijk van de vuurtoren geen afbreuk zou doen. De optiek van de vuurtoren is beneden in het trappenhuis opgesteld, met verlichting erachter. De luxe hotelkamer is erg in trek en liefhebbers moeten lange tijd van tevoren reserveren. De inmiddels in IJlst wonende ondernemer Gosse Beerda biedt in Harlingen ook een overnachtingsruimte aan in een oude havenkraan. Beide locaties worden op internet gepresenteerd onder de vlag "– Dromen aan zee – bijzondere overnachtingen".

Het interieur van de vuurtoren in 2023.

Wachterswoning
Tot nu toe heb ik geen informatie gevonden over door het Loodswezen gebouwde dienstwoningen voor lichtwachters. Vlak bij de vuurtoren staat een woning die enigszins doet denken aan een lichtwachterswoning, maar de bouwstijl wijkt af van de sobere stijl die het Loodswezen bij veel andere dienstwoningen toepaste. Deze woning stond er al in de tijd van beide houten vuurtorens. Het was toen een dubbel woonhuis. Mogelijk heeft hier wel een vuurtorenwachter gewoond maar daar heb ik geen bevestiging van. Op een foto van omstreeks 1920 is te zien dat er een timmerbedrijf was gevestigd. In die tijd stond er aan de zuidkant van de woning, tegen de gevel aan, een bergplaats waar mensen die gebruik maakten van de veerdiensten naar Vlieland en Terschelling hun fiets konden stallen. Pal naast de vuurtoren staat een klein huisje met een rood pannendak dat de naam 'Wachter' heeft gekregen. Het is de voormalige garage van de hierboven beschreven woning. Het is pas in de jaren zeventig of tachtig gebouwd. Op initiatief van Gosse Beerda is de garage in 2023 verbouwd tot gastenverblijf en hij stelt zich daarbij voor dat de vuurtorenwachter er gewoond heeft. Deze sfeer wordt nog eens versterkt door het bronzen beeld dat voor de woning is geplaatst: een man op blote voeten die, met zijn handen in zijn zakken, naar het licht van de vuurtoren kijkt. Het beeld is gemaakt door de Harlinger

De optiek staat nu beneden in het trappenhuis.

kunstenaar Ilse Oelbers, als "hommage aan de mannen die door de jaren heen waakten over het kustlicht van Harlingen". De voormalige fietsenbergsplaats is onlangs vervangen door een wit huisje met een rood pannendak. Ook dit huisje 'Havenkraan Ahoy' wordt onder de vlag van 'Dromen aan Zee' aangeboden als bijzondere overnachtingslocatie.

Bronnen:

- Peter Kouwenhoven, 2010. Vuurtorens, lichtscheper en kapen. Nautische erfgoed van Nederland.
- Erik Delfs, 1995. Feuer an Belgischen und Niederländische Küsten.
- Archief van Henk Huis.
- www.delpher.nl (Berichten aan Zeevarenden en krantenartikelen).
- www.dromenaanzee.nl
- Harlingenboeit.nl: 1 mei 2023: Beeld Wachter aan voet vuurtoren onthuld.

Afbeeldingen:

- Wikimedia Commons: stadsplattegrond blz. 4.
- Rijksmuseum: gravure blz. 5.
- Archief Henk Huis: tekening blz. 6, foto blz. 8 onderaan en Ansichtkaart blz. 9 bovenaan.
- www.topotijdreis.nl (Kadaster): topkaarten blz. 6.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: foto's blz. 7 en 9 onderaan.
- Rijkswaterstaat: foto blz. 8 rechtsboven.
- www.bertspaarn.nl/rijksdriediehoeksmeting/ : foto blz. 8 linksboven.
- Peter Kouwenhoven: foto's blz. 10.
- Guus Mahler: foto's blz. 11.